

УДК 271.2-312.47-526.62(497.11)"12/13"

75.052.046.3:27-312.47(497.11)"13/14"

DOI: 10.46793/sabornost23.047U

Оригинални научни рад

Србољуб Убипариповић*

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд

Бели рубац Пресвете Богородице у олтарским апсидама српских манастирских храмова XIII–XIV столећа: теолошки и литургиолошки аспекти

Abstract: У овом раду је истраживана пракса живописања личности Пресвете Богородице у олтарским апсидама српских манастирских храмова (Студеница, Грачаница, Дечани), а која је приказана са белим рупцем за појасом. Препознајући пре свега недвосмислени теолошки и евхаристијски контекст места и наведеног начина изображавања Дјеве Марије, укореењен у светоотачкој и богослужбеној традицији Православне Цркве, аутор изводи претпоставку да је реч о детаљу који симболизује најстарији покривач Свете трпезе — *илиџон*. Такође, ово становиште је изложено и протумачено у светлу разумевања личности Пречисте Богородице као живе Трпезе, у оквиру које хришћанима бива дарован Богочовек Христос као небески Хлеб и лек бесмртности.

Key words: Пресвета Богородица, рубац, олтар, Трпеза, илитон, Евхаристија.

Проучавање праксе живописања Пресвете Богородице на зидним површинама храмова и многобројним иконама различитих формата и намене, потом њеног приказивања у виду минијатура у рукописним светоотачким и богослужбеним изворима, као и на владарским печатима и кованом новцу, сачуваним као сакрално, културно и историјско наслеђе хришћанских генерација Истока и Запада, подразумева вишеслојан и дуготрајан истраживачки процес. Иако ова тематика превазилази оквири ускостручног и парцијалног научног приступа ма о којој области говорили, умесно је и пожељно да иста буде сагледавана како са теолошке, тако и са литургиолошке тачке гледишта. Изузев претходно реченог, још један мотив за настанак овога скромнога рада препознат је у чињеници да, упркос обиљу тема које се тичу теоријских перспектива богослужбеног простора у Православној Цркви, најмањи број релевантних радова јесте примарно теолошког порекла. Истовремено, треба нагласити да ово

* subiparipovic@bfspc.bg.ac.rs

сажето истраживање не претендује да безусловно разреши назначену недоумицу у вези са једним у низу приказиваних атрибута Дјеве Марије¹. Но ипак, будући да је у олтарским апсидама српских манастирских храмова Студенице, Грачанице и Дечана, фрескописаним у периоду XIII–XIV века, Мати Божија приказана са белим рупцем заденутим за њеним појасом, питање гласи: да ли такав детаљ може бити поиман у теолошком и литургиолошком смислу и на који начин?

1. Литургиолошко-историјске претпоставке приказивања Пресвете Богородице у олтарској апсиди хришћанскога храма

Општепозната је чињеница да су генеза и развој хришћанске литургијске архитектуре чврсто засновани на својеобразном обједињавању и преображењу богослужбеног простора и времена старозаветног храма у Јерусалиму и јудејских синагога, али и употпуњењу истих новим хришћанским концептима². Најстарији примери поступног обликовања литургијског простора новог Израила били су древни хришћански храмови на просторима Сирије³, док је обнародовање Миланског едикта 313. године имало за последицу потоње уграђивање места литургијског сабрања богочовечанске заједнице у језгро дотадашњег начина уређења престонице Римске империје (*forum, kapitolium et templum*) и бројних насеобина са статусом градова који су следили назначени концепт⁴.

Премештањем најпре Трпезе из средине наоса у простор олтара хришћанског храма и потоњим развојем амвона⁵, као места произношења речи Божије из Светога Писма и појања псалама и најстаријих химнографских дела, олтарски простор са Часном трпезом, њеним киворијумом и апсидом ће задобити централни значај у циљу сакралног и визуелног истицања метафизичког учешћа хришћанске заједнице у евхаристијском посадашњавању величанствених дела Божијих (*magnalia Dei*) и сједињењу са Телом и Крвљу Господњом, непосредном ишчекивању Другог доласка Богочовека Господа Исуса Христа и успостављању небеског Јерусалима. Штавише, пребивање у таквом граду чији су темељи „одозго”, најсликовитије изражавају речи Посланице Јеврејима апостола Павла које гласе: „Јер нисте приступили гори опипљивој... Него сте приступили Гори Сионској

¹ Тема Богородичине марамице или удруса већ је била предмет истраживачке пажње више домаћих аутора, који су тим поводом изrekli своје ставове упућујући на одговарајућу литературу. О томе видети: Живковић, 2019, стр. 316, као и напомена број 1829, стр. 316; Милановић, 2004–2005, стр. 160–161; Djordjević, Marković, 2000–2001, стр. 44–45. 47; Tatić–Djurić, 1988, стр. 200. 202.

² Gojnik Sokol, Crnčević, Obad-Šćitaroci, 2011, стр. 284–286.

³ Бује, 2009, стр. 55–60.

⁴ Gojnik Sokol, Crnčević, Obad-Šćitaroci, 2011, стр. 286–287.

⁵ Gojnik Sokol, Crnčević, Obad-Šćitaroci, 2011, стр. 287.

и Граду Бога живога, Јерусалиму небескоме, миријадама анђела, Свечаном сабору и Цркви првородних, записаних на небесима, и Богу Судији свију, и духовима савршених праведника. И Исусу, Посреднику Новог Завјета, и крви очишћења, која боље говори неголи Авељева (Јевр 12, 18. 22–24)”.

Сходно томе, олтарске апсиде хришћанских храмова на Истоку и Западу, те временом и горње зоне, као и остале зидне површине, биће простор иконографског приказивања литургијског предокуса живота у небеском Јерусалиму, о чему упечатљиво сведоче речи из Откривења Јовановог:

И видјех небо ново и земљу нову; јер прво небо и прва земља прођоше, и мора нема више. И видјех Свети град, Јерусалим нови, гдје силази са неба од Бога, припремљен као невјеста украшена мужу својему. И чух глас громки са неба који говори: Ево Скиније Божије међу људима, и Он ће становати с њима, и они ће бити народ његов, и сам Бог биће с њима; И Бог ће отрти сваку сузу из очију њихових, и смрти неће бити више, ни жалости ни јаука, ни бола неће бити више; јер прво прође. И рече Онај што сједи на пријестолу: Ево све чиним новим. (Откр 21, 1–5)

Управо на овоме месту примерено је поставити питање: када и којим поводом започиње живописање личности Дјеве Марије у олтарској апсиди храмова широм хришћанске васељене? Упркос комплексности наведене тематике, треба истаћи да је више догађаја узроковало појаву таквог иконографског решења. Следствено, у том смислу треба првенствено навести литургијски помен Христовог оваплоћења од Духа Светога и *Маријине ушробе*, у оквиру молитве епиклезе ради освећења евхаристијских дарова, о чему сведочи Свети Серапион Тмуитски током прве половине IV столећа⁶. Будући да, већ у раздобљу 405–420. године, у Цариграду долази до устаљивања места диптиха (спомена живих и упокојених чланова Цркве) у саставу централне евхаристијске молитве — анафоре⁷, за претпоставити је да једно место припада и Дјеви Марији. Штавише, веома брзо ће уследити изобличење и осуда Несторијевог јеретичког учења на Трећем васељенском сабору, одржаном 431. године у Ефесу, али и формулисање термина Богородица, што ће напослетку иницирати особити литургијски спомен Богородице и Приснодјеве Марије.

У прилог претходно реченог треба истаћи и да је најстарији Богородични празник под именом *Сйомен Марије, Дјеве* или *Бојородице* прослављан како у Палестини (15. августа), тако и у целој Ромејској империји већ почетком V века (у Константинопољу и Сирији 26. децембра, а у Египту 16. јануара)⁸. Такође, развоју Маријиног култа допринеће и изградња првенствено Цркве *Кайизме* или *Седишита* Богородице, подигнуте на пола

⁶ Dix, 1949, стр. 189. 199.

⁷ Dix, 1949, стр. 504. 510.

⁸ Shoemaker, 2003, стр. 115.

пута између Јерусалима и Витлејема где је она према Јаковљевом протојеванђељу предахнула непосредно пре Христовог рођења у витлејемској пећини⁹, потом подизање храма у Јосафатовој долини над гробом Дјеве Марије код Гетсиманског врта пре 451. године¹⁰, као и зидање Нове Богородичине цркве на Сиону започете у време патријарха Илије (494–516) и освећене 543. године¹¹, што ће коначно резултирати и озваничењем општег празновања спомена Успења Богородице 15. августа у целокупној РOMEјској империји од стране цара Маврикија (582–602).

Појава иконоборства и релевантни изазови са којима ће се суочити хришћани, у раздобљу 726–843. године¹², имаће за последицу подробније формулисање иконопоштовања Богочовека Христа, те самим тим и угодника Божијих, на првоме месту Приснодјеве Марије¹³. Нарочити допринос ће на том пољу пружити Свети Јован Дамаскин (око 675/676–749), који ће приликом одбране иконопоштовања језгровито објаснити суштину сакралног живописања икона:

Свака икона (слика) открива и показује оно што је скривено. Као на пример: будући да човек нема чисто знање о ономе што је невидљиво, зато што му је душа покривена телом, нити о ономе што ће после њега доћи, нити о стварима које су просторно одвојене и удаљене, као биће које је временом и местом ограничено — то је ради усмеравања знања и откривања и објављивања скривених ствари пронађена икона (слика). Ово свакако ради користи и добробити и спасења, како би преко нацртаних и видљиво показаних ствари познали оно што је сакривено, па онда за оним што је сакривено чезнули и ревновали, а оно што му је супротно, тј. зло, одбацили и омрзнули (III, 17).¹⁴

Истовремено, сама богослужбена функција икона у Цркви и дар освећења који хришћани задобијају путем исказивања поштовања и целивања истих, такође су захтевали прецизније појашњење отаца и учитеља Цркве, међу којима је Свети Теодор Студит (759–826), приликом обраћања своме духовноме оцу Платону, врло јасно и недвосмислено нагласио:

Стога, о! божанствени оче, треба са страхом и побожношћу приступати икони и поклањати јој се, јер поклоњење прелази на Христа; и треба веровати да на њу силази божанска благодат и да она пружа освећење, онима

⁹ Shoemaker, 2003, стр. 81–82.

¹⁰ Shoemaker, 2003, стр. 98–101.

¹¹ Shoemaker, 2003, стр. 102.

¹² О минуциознијој анализи периода иконоборства видети: Bruer, Herrin, 1977.

¹³ Треба нагласити да ће личност Приснодјеве Марије бити све снажније поштована и прослављана током епохе иконоборства, не само у Константинопољу, него и у старом Риму, Египту и другим пределима РOMEјског царства. О томе видети детаљније: Vassilaki, 2016, стр. 13–49. 69–89. 147–166. 183–193.

¹⁴ Јован Дамаскин, 1988, стр. 22–23.

који јој приступају са вером. Јер и код слике (типоса) животворног Крста, и код иконе Свесвете Богородице и код свих светих — свако освећујуће поштовање (проскинисис — поклоњење) иконâ усходи преко њихових прволикова ка самоме Богу. Зато је једно и једино дожанско поклоњење (латревтики проскинисис) Светој и Једносушној Тројици, и ради Ње су ова различита поклоњења другима, јер се Њој јединствено и узносе сва друга поклоњења.¹⁵

Горе изложене чињенице допринеће обogaћивању и усложњавању мистагошког и иконичног разумевања свеукупног богослужбеног простора и времена, што ће изразити литургијска ерминевтика Светог Германа Цариградског, патријарха цариградског (715–730) под именом „Ιστορία ἐκκλησιαστικὴ καὶ μυστικὴ θεωρία” (Црквена историја и светотајинско сагледавање), као и потоња мистагошка тумачења дожанствене Евхаристије, храма, одежди и другог храмовног мобилијара у Православној Цркви, закључно са Светим Симеоном Солунским (друга половина XIV–1429). С обзиром на то да је Света Литургија пројава Цркве, те препознајући кроз такву призму и сакрални простор њеног савршавања, тајну црквеног сабрања *на једноме месту* је, према Светом Герману Цариградском, могуће иконично описивати као „храм Божији”, „свето место”, „дом молитве”, „сабрање народа”, „Тело Христово”, „заручницу Христову”, „надземно небо” и предизображењем „распећа, погребена и васкрсења Христовог”.¹⁶

Међутим, личност без чијег смиреног и самовласног пристајања на учење у догађају очовечења Сина Божијег, не би било могуће прослављати наведене спасоносне догађаје и у истима удеоничарити, јесте Пресвета Богородица. Отуда је она с правом препозната сасудом „суштински саме Ипостаси Сина Божијег”¹⁷, „Градом Бога живога”¹⁸, „светим Божијим храмом”¹⁹, „ковчегом Господњим”²⁰ и, поврх свега, живоносном Трpezом „која је имала не хледове предложена, него небески Хлеб”²¹.

Следствено, не треба да чуди што ће после коначне победе православног учења о иконопоштовању 843. године, управо у олтарској апсиди велелепне Цркве Премудрости Божије (Свете Софије) у Константинопољу бити живописана Пресвета Богородица у трону са Христом Богомладенцем²². Поврх свега, почевши од друге половине IX столећа, Дјева Марија

¹⁵ Теодор Студит, 1988, стр. 31.

¹⁶ St. Germanus of Constantinople, 1984, стр. 56–57.

¹⁷ Јован Дамаскин, 2002, стр. 281.

¹⁸ Јован Дамаскин, 2002, стр. 287.

¹⁹ Јован Дамаскин, 2002, стр. 287.

²⁰ Јован Дамаскин, 2002, стр. 331.

²¹ Јован Дамаскин, 2002, стр. 340.

²² О дотичном иконографском решењу видети опширније: Teteriatnikov, 2004–2005, стр. 9–13.

постаје најзаступљенија фигура у олтарској апсиди православних храмова на тлу Ромејске империје, дивајући представљена са раширеним рукама у ставу *Оранџе* са Христом у попрсју, или како држи Христа са спуштеним рукама седећи у трону, или пак, дивајући представљена сама. Према досадашњим истраживачким резултатима, разлози за такав развој догађаја били су следећи: 1) снажно ширење култа Приснодјеве Марије после победе поштовалаца икона ради њеног значаја као молитвене посреднице и релевантне улоге у догађају оваплоћења, што је иницирало да Маријина фигура буде примерен избор за апсиду као једну од средишњих тачака црквене архитектуре; 2) место апсидалне конхе између нивоа куполе и пода указивало је на улогу Марије као моста између неба и земље; 3) положај Дјеве у небеској јерархији одмах испод Господа био је подударан месту у апсиди у оквиру архитектонски уређеног јерархијског низа у Цркви, одмах испод куполе; 4) поимање Трпезе у олтару као Божијег трона било је подударно са разумевањем Богородице као Христовог трона, што је било становиште често заступљено у византијској литератури; и 5) схватање личности Владичице Марије као сместилишта несместивог Христа — небеског Хлеба и посредника у предавању Његовог евхаристијског Тела причасницима²³.

Напоследку, становиште Марије Евангелату о неоспорној евхаристијској позадини иконографског представљања Пречисте Дјеве у олтарској апсиди хришћанских храмова на Истоку²⁴, поткрепљено релевантним местима из литургијске и теолошке традиције Православне Цркве, сматрамо исправним и одговарајућим што је заправо полазишна основа за потоње сагледавање теме нашег интересовања.

2. Бели рубац као атрибут Пресвете Богородице у олтарским апсидама српских манастирских храмова XIII–XIV столећа: могуће објашњење

Узимајући у обзир евхаристијски и мистагошки значај праксе живописања Дјеве Марије у олтарским апсидама православних храмова у Ромејској империји, одговарајуће објашњење заступљености у таквим случајевима белог рупца заденутог за појасом Пресвете Богородице, представља својеврсни изазов. Када је реч о српским манастирским храмовима, у раздобљу XIII–XIV века, назначени детаљ срећемо, између осталог, у олтарским апсидама: Цркве Успења Пресвете Богородице (сл. 1) и Цркве светих Јоакима и Ане (сл. 2) у манастиру Студеници, потом Цркве Успења Пресвете Богородице у манастиру Грачаници (сл. 3) и Цркве Вознесења Господњег у манастиру Дечанима (сл. 4).

²³ Evangelatou, 2019, стр. 94–95.

²⁴ О томе видети подробније: Evangelatou, 2019, стр. 80. 83. 84. 91; и даље.

Сл. 1. Боїородица Оранта са Боїомлагенцем у мангорли.

https://www.blagofund.org/Archives/Studenica/Main/Pictures/Interior/Sanctuary/Central_apse/STUD_3__MG_9910.html. гайтум ўрезуимања: 23. 12. 2022.

Назначено иконографско представљање детаља за Богородичиним појасом, као једног од њених атрибута, протумачено је у нашим научним круговима на вишеслојан начин. Наиме, истакнуто је да је реч о детаљу који има симболичко значење у светлу позновизантијског дворског церемонијала²⁵, потом атрибуту који води порекло од римског *сударијума*, једног од обележја припадника највиших друштвених група, а који изражава нарочити вид поштовања Мајке Божије²⁶, или пак да се ради о „црквеној инсигнији, сакралном предмету који је имао и сасвим одређену богослужбену, евхаристијску функцију”, поистовећеним са такозваним *енхирионом*, „који значење Богородичине представе повезује с евхаристијском мистеријом, то јест са самом тајном Цркве”²⁷.

Прихватајући са поштовањем претходно изложена мишљења, ми бисмо приступили објашњењу разлога живописања белог рупца Богородице

²⁵ Tatić–Djurić, 1988, стр. 200. 202.

²⁶ Живковић, 2019, стр. 316; Djordjević, Marković, 2000–2001, стр. 44–45.

²⁷ Милановић, 2004–2005, стр. 161. О поистовећењу белог рупца заденутог за Богородичин појас са *енхирионом* видети опширније: Lidov, 2017, стр. 17–22.

Сл. 2. Богородица са Богомладенцем Христом у ѿрону.

https://www.blagofund.org/Archives/Studenica/Kings/Pictures/Interior/Sanctuary/Apse/STUD_1_5_DSCF0007.html галерија преузимања: 23. 12. 2022.

из донекле другачијег угла. Препознавање најпре теолошке и литургиолошке позадине оваквог иконографског детаља је, према нашем скромном суду, од примарног значаја. Уколико се Приснодјева Марија, сходно Светом Јовану Дамаскину, теолошки промишља као она „Којом се усуђујемо да, приближивши се, причешћујемо се чистим и страшним Телом (Христовим) на трепетносвршавајућој Трапези (Свете Литургије)”²⁸, али и „Којом окушамо истинског и бесмртног Хлеба (Христа)”²⁹, што ће рећи живом Трпезом, онда је њен бели рубац могуће препознати у том смислу као вишеструко битан детаљ. Штавише, за претпоставити је да се ради о атрибуту који не само да истиче особиту мајчинску улогу Приснодјеве у спасоносном догађају оваплоћења Сина Божијег, већ и наглашава мистагоско и симболичко значење једног од најстаријих покривача Часне трпезе у олтару православних храмова на Истоку — *илиѿона*.

Наша претпоставка о довођењу белог рупца, заденутог за Маријин појас, у везу са иконичним обележјем материнства Пресвете Богородице заснована је пре свега на беседи Светог Германа Цариградског, изговореној на дан спомена освећења чувене Богородичине Халкопратијске цркве у Константинопољу, где су биле чуване изузетно поштоване реликвије — појас

²⁸ Јован Дамаскин, 2002, стр. 356.

²⁹ Јован Дамаскин, 2002, стр. 356.

Сл. 3. Бојородица Оранта.

<https://www.blagofund.org/Archives/Gracanica/exhibits/digital/altar-apsida/large/altar-apsida-4.jpg>. гаџум љреузумања: 23. 12. 2022.

Приснодјеве Марије и љелене у којима је дио повијен Богомладенац Исус Христос. Тим поводом, Свети Герман је у деседи изрекао следеће речи:

Άλλ' ὦ σπάργανα, τὸν ἐλευθερωτὴν Κύριον ἐνειλήσαντα, καὶ τῶν ἡμετέρων παραπτωμάτων σειρὰς διαλύσαντα! Ὡ σπάργανα, τὰ τὸν κραταιὸν Κύριον περισφίγξαντα, καὶ τὴν τοῦ γένους ἡμῶν ἀσθένειαν ἀναρρώσαντα! Ὡ σπάργανα, πιστοὺς μὲν φρουροῦντα τε καὶ περιφυλάττοντα· τοὺς ἐναντίους δὲ δεσμοῦντα, καὶ καταβάλλοντα!

Άλλ' ὦ σπάργανα καὶ ζῶνη σεπτῆ! νέμοιτέ μοι τὸν ἀγιασμὸν, τὴν ῥῶσιν, τὸν ἰλασμὸν, τὴν ὑγίειαν· ἐμοὶ τε, καὶ τοῖς πόθῳ τῷδε προσιοῦσι καὶ προσκυνοῦσι σεπτῷ σου ναῶ.³⁰

Будући да је Богородичина Халкопратијска црква, заједно са Влахернском црквом, дила један од најпоштованијих цариградских храмова подигнутих у част Пресвете Богомајке³¹, могуће је да су наведене реликвије

³⁰ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, Λόγος εἰς τὰ Ἐγκαίνια τοῦ σεβασμίου ναοῦ τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. καὶ εἰς τὰ ἅγια σπάργανα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 98, 377AB.

³¹ Да су управо ода Богородичина светилишта у Константинопољу били потенцијални узори за формирање такозваног светогорског типа грађења храмова у Перивоју Пресвете

Сл. 4. Боіорогица Оранта.

<https://www.blagofund.org/Archives/Decani//Church/Pictures/Frescoes/Altar/Apse/CX4K3094.html>. *гайум ѿреузимања*: 23. 12. 2022.

у неком тренутку тамо и живописане у оквиру саме представе Богоматере, што ће касније вероватно утицати и на једну у низу иконографских представа у олтарској апсиди православних храмова Дјеве Марије са белим рупцем за појасом. Међутим, дотично сакрално изображење подразумевало је, мишљења смо, и знатно садржајнији смисао који је везан за литургијско искуство Цркве.

Следствено, благодатна реалност претварања принесених евхаристијских дарова (хлеба и вина помешаног са водом) у Тело и Крв Христову на Светој Литургији, дива између осталог теолошки разумевана у светлу догађаја очовечења Сина Божијег још од древних времена. Једно од најстаријих

сведочанстава у том контексту помиње Свети Јустин Мученик и Философ (око 100 — око 165), који у својој *Првој аџолоџији* појашњава смисао причешћивања Телом и Крвљу Господњом на следећи начин:

Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὄν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτω καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι.³²

Сходно томе, постепено јачање култа Пресвете Богородице, али и истицање значаја њене посредничке улоге у догослужбеном животу Цркве, иницираће да простор олтара буде тумачен и кроз призму православне теотокологије. Отуда, Часна трпеза неће бити разумевана искључиво као Трпеза Царства небеског, гроб Господњи и престо Цара славе, већ и као Богородица која је, по превасходству, жива Трпеза. Штавише, према једној литургијској ерминевтици из XII столећа, насловљеној као дело Светог Софронија Јерусалимског (око 560–638), два покривача Свете трпезе у олтару симболички су одјашњена тако да је индितिја названа *наручјем* или *недрима* Богородице, а илитон, као најстарији покривач, *ланеним ѿорџребним ѿвојем* у који је повијен распети и уснули Христос³³.

Иако је изворна функција илитона била и остала покривање Трпезе, у њему је временом препозната и симболика Христових погредних повоја. Управо због тога, мишљења смо да би и дели рудац Приснодјеве Марије могао бити доведен у везу са илитоном на тај начин што су пелене, у које је дио повијен Богомладенац у витлејемској пећини, уједно биле и предизображење погредних повоја у које ће Спаситељево упокојено тело бити увијено, назначујући тако циљ Исусовог доласка у овај свет сходно речима Светог Јована Претече: „Гле, Јагње Божије које узима на се гријехе свијета!” (Јн 1, 29). Уосталом, православна иконографија јасно потврђује претходно речено на примерима мозаичких и фрескописаних сцена, али и саме иконе Рођења Христовог, где су јасле приказане у виду својеврсног гробног места, будући и да је сама витлејемска пећина антиципација готово веома сличног места почивања уснулог Емануила у новом гробу, усеченом у камену. Овакав низ симболичких христолошких и теотоколошких значења не само покривача, већ и Часне трпезе, употпуњен је према наведеној ерминевтици под именом Софронија Јерусалимског одјашњењем да чак и кашичица, којом се причешћују хришћани на Светој Литургији, означава и Дјеву која је носила сами небески Хлеб³⁴.

³² Ἰουστίνου Φιλοσόφου καὶ Μάρτυρος. Ἀπολογία Α', 1985, стр. 192–193.

³³ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. Λόγος περιέχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἄπλασαν ἱστορίαν καὶ λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ Θεείᾳ ἱερουργίᾳ τελουμένων. PG 87.3, 3985B.

³⁴ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. Λόγος περιέχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἄπλασαν ἱστορίαν καὶ λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ Θεείᾳ ἱερουργίᾳ τελουμένων. PG 87.3, 3985B.

Закључак

У складу са претходно изложеним, мишљења смо да бели рубац заде-нут за појасом Пресвете Богородице, то јест детаљ који је приказан у олтарској апсиди српских манастирских храмова у Студеници, Грачаници и Дечанима, у раздобљу XIII–XIV века, има вишеструко значење. Према нашем скромном суду, исти најпре наглашава особитост Маријине материнске улоге у догађају Христовог оваплоћења и плану спасења људскога рода, као оне која смирено пристаје да роди Сина Божијег уједно остајући Приснодјева. Потом, таквим атрибутом је обухваћено и исказано побожно поштовање Богородичиних реликвија (појаса и пелена), чуваних у Халкопратијској цркви у Константинопољу. Такође, овим је истакнуто и вишеслојно значење Богородице као живе Трпезе, на којој најстарији покривач — илитон, треба истовремено разумети као Христове повоје како у оквиру тајне Његовог рођења, тако и у светлу тајне крсног страдања Емануила.

Поврх свега, управо на божанственој Евхаристији после разматавања илитона од стране свештенослужитеља и Великог входа који подразумева преношење и предлагање литургијских дарова на Трпези покривеној или-тоном, дива вршен спомен свих спасоносних догађаја и молитва епиклезе ради освећења предложених дарова и потоњег причешћивања оних који удеоничаре у Тајни Тела и Крви Господње. Коначно, Приснодјева Марија је у таквом небоземном догађају препозната не само као жива Трпеза, већ је њена улога заступљена и у самом чину причешћивања хришћана на примеру употребе кашичице. Стога, место живописања Пресвете Богородице као истрајне молитељке у олтарској апсиди православних храмова изнедрио је метаисторијски догађај — Света Литургија као Тајна Царства Божијег, а коју је установио и завештао Богочовек Господ Исус Христос истичући: „И ја вама завјештавам Царство као што Отац мој мени завјешта, да једете и пијете за мојом трпезом у Царству моме, и да сједите на пријестолима и судите над дванаест племена Израилевих (Лк 22, 29–30)“.

Извори

- Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως. *Λόγος εἰς τὰ Ἐγκαίνια τοῦ σεβασμίου ναοῦ τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. καὶ εἰς τὰ ἅγια σπάργανα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, PG 98, 372D–384A.
- St. Germanus of Constantinople. (1984). *On the Divine Liturgy*. The Greek Text with Translation, Introduction and Commentary by Paul Meyendorff. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press.
- Ἰουστίνου Φιλοσόφου καὶ Μάρτυρος. *Ἀπολογία Α'*. (1985). У ЕПЕ 77. Патерикаί ἐκδόσεις „Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς”: Θεσσαλονίκη, 73–197.
- Јован Дамаскин. Апологетска слова против опадача светих икона. (мај–октобар 1988). Предео са грчког Амфилохије Радовић. У *Градац* година 16 82–83–84, 12–29.
- Јован Дамаскин. Беседа на Благовести Пресвете Владичице наше Богородице. (2002). У Свети Јован Дамаскин. *Беседе*. Предео са грчког Епископ Атанасије [Јевтић]. Тредиње, Врњци: Манастири Хиландар, Острог, Тврдош и Братство Св. Симеона Мироточивога, 347–360.
- Јован Дамаскин. Беседа на Рођење Пресвете Богородице Марије. (2002). У Свети Јован Дамаскин. *Беседе*. Предео са грчког Епископ Атанасије [Јевтић]. Тредиње, Врњци: Манастири Хиландар, Острог, Тврдош и Братство Св. Симеона Мироточивога, 273–290.
- Јован Дамаскин. Похвала на Свето и Преславно Успеније и Пресељење Владичице наше Богородице и Приснодјеве Марије. Беседа друга. (2002). У Свети Јован Дамаскин. *Беседе*. Предео са грчког Епископ Атанасије [Јевтић]. Тредиње, Врњци: Манастири Хиландар, Острог, Тврдош и Братство Св. Симеона Мироточивога, 311–336.
- Јован Дамаскин. Похвала на Свечасно Успеније Пресвете Владичице наше Богородице. Беседа трећа. (2002). У Свети Јован Дамаскин. *Беседе*. Предео са грчког Епископ Атанасије [Јевтић]. Тредиње, Врњци: Манастири Хиландар, Острог, Тврдош и Братство Св. Симеона Мироточивога, 337–346.
- Светио Писмо Стариоа и Новоа Заветиа — Библија*. (2010). Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве.
- Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. *Λόγος περιέχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἅπασαν ἱστορίαν καὶ λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ Θεῷ ἱερουργίᾳ τελουμένων*. PG 87.3, 3981B–4004D.
- Теодор Студит. Писмо Платону, своме духовноме оцу, о поштовању икона. (мај–октобар 1988). Предео са грчког Атанасије Јевтић. *Градац* година 16, 82–83–84 (стр. 29–31).

Литература

- Bryer, A., Herrin, J. (ур.). (1977). *Iconoclasm*. Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies University of Birmingham. March 1975. Birmingham: Centre for Byzantine Studies University of Birmingham.
- Бује, Л. (2009). Литургија и архитектура. *Теолошки њоїледи* година, XLII/1–3, 47–89.
- Vassilaki, M. (ур.). (2016). *Images of the Mother of God Perceptions of the Theotokos in Byzantium*. London, New York: Routledge.
- Gojnik Sokol, Z., Crnčević, A., Obad–Šćitaroci, M. (2011). Utjecaji na preobrazbe kršćanske liturgijske arhitekture do 20. stoljeća. *Prostor*, Vol. 19 No. 2 (42), 282–295.
- Dix, G. (1949). *The Shape of the Liturgy*. Fourth Impression. Westminster: Dacre Press.
- Djordjević, I., Marković, M. (2000–2001). On the Dialogue Relationship Between the Virgin and Christ in East Christian Art. Apropos of the Discovery of the Figures of the Virgin Mediatrix and Christ in Lesnovo. *Зоїраф*, 28, 13–48.
- Evangelatou, M. (2019). Krater of Nectar and Altar of the Bread of Life: The Theotokos as Provider of the Eucharist in Byzantine Culture. У Т. Arentzen, М.В. Cunningham (ур.). *The Reception of the Virgin in Byzantium. Marina Narratives in Texts and Images* (стр. 77–119). Cambridge: Cambridge University Press.
- Живковић, М.П. (2019). *Најстарије зидно сликарство Боіородичине цркве у Студеници и њеїова обнова у XVI веку* (докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду Филозофски факултет, 2019: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/12305/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, датум преузимања: 25. 12. 2022.
- Lidov, A. (2017). The Priesthood of the Virgin Mary as an Image-Paradigm of Christian Visual Culture. *IKON*, 10, 9–26.
- Милановић, В. (2004–2005). О фресци на улазу у Богородичину цркву архиепископа Данила II у Пећи. *Зоїраф*, 30, 141–165.
- Shoemaker, S.J. (2003). *Ancient Traditions of the Virgin Mary's Dormition and Assumption*. Oxford: Oxford University Press.
- Tantsis, A. (2010). The so-called 'Athonite' type of church and two shrines of the Theotokos in Constantinople. *Зоїраф*, 34, 3–11.
- Tatić–Djurić, M. (1988). Les icônes de la Vierge à Studenica. У В. Кораћ (ур.). *Студеница и византијска уметност око 1200. године* (стр. 193–202). Међународни научни скуп поводом 800 година манастира Студеница и стогодишњице САНУ. Београд: Српска академија наука и уметности.

Teteriatnikov, N. (2004–2005). Hagia Sophia, Constantinople: Religious Images and their Functional Context after Iconoclasm. *Зоїраф*, 30, 9–19.

Srboljub Ubiparipović

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade

White Handkerchief of the Most-Holy Theotokos in the Altar's Apses of the Serbian Monasteries Churches XIII–XIV centuries: Theological and Liturgiological Aspects

Taking into account that the Mother of God and Ever-Virgin Mary is the holiest and greatest saint in the Christian Church, mosaic and fresco painting and veneration of the Most Holy Theotokos in the altar's apses of the Orthodox Christian Churches, should be recognized as the very important element of mystagogical and liturgical Tradition. Among the many representations of the Blessed Virgin Mary, there is one which stresses her role as a Holy Table, Bearer of the Bread from heaven and Mother of Our Lord Jesus Christ. Furthermore, two relevant details are helping to be understood such a sacred reality — the venerable Belt and white handkerchief of Holy Virgin. This paper analyzes fresco representing of the Mary's white handkerchief in the altar's apses of the Serbian Monasteries churches (Studenica, Gračanica, Dečani) according to the theological and liturgiological context. Also, the author is constructing the hypothesis that white handkerchief could be connected, from one side, with the oldest white silk cloth — eileton spread on the Holy Table during the Divine Eucharist and, from another side, with swaddling cloths of Incarnated Jesus and Christ's burial linen cloths.

Key words: Most-Holy Theotokos, handkerchief, altar, Table, eileton, Eucharist.

Датум пријема чланка: 29. 05. 2023.

Датум прихватања чланка за објављивање: 19. 06. 2023.